

Uit Het Grote Boek

SINT-NICOLAASLIEDEREN

Toonbeelden van feestvieren

Sint-Nicolaasliederen geven nauwkeurig weer hoe het sinterklaasfeest door de eeuwen gevierd werd. De bekendste liederen zijn kinderliederen, maar er zijn ook hymnen, volksliederen, liederen over de Sint als huwelijksmakelaar en liederen over een andere Sint-Nicolaas dan de ons bekende bisschop uit Bari (ook wel de bisschop uit Myra genoemd).

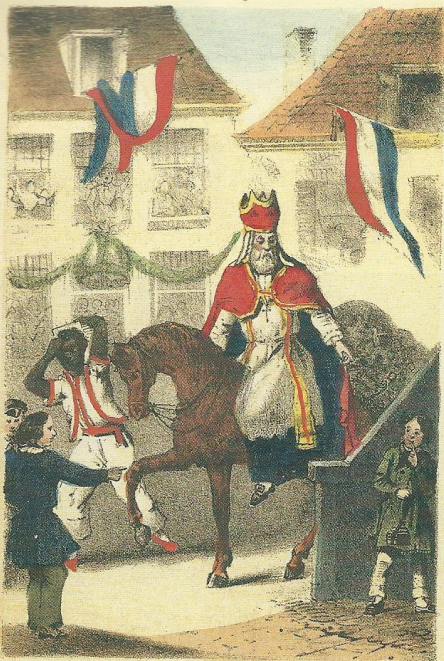
Tekst: Henk van Benthem

The image shows a musical score for two songs. The first song, 'Zie de maan schijnt door de bomen', is in 3/4 time and has two verses. The lyrics are: 'Zie de maan schijnt door de bo-men, Mak-kers staakt uw wild ge-raas;' and 'Zie de maan schijnt door de bo-men, Mak-kers staakt uw wild ge-raas;'. The second song, 'Van verwachting klopt ons hart', is also in 3/4 time and has two verses. The lyrics are: 'Van ver-wach-ting klopt ons hart, Wie de koek krijgt, wie de gard;' and 'Van ver-wach-ting klopt ons hart, Wie de koek krijgt, wie de gard;'. The score includes treble clefs, a key signature of one flat (B-flat), and a common time signature of 3/4.

Het lied *Zie de maan schijnt door de bomen* volgt een nieuwe trend rond 1840: kinderen hebben een eigen belevingswereld.

Zo rond 1840 vond men dat het kind meer recht had om echt kind te zijn, met eigen kindermode en eigen speelgoed. Ook een eigen taal, in tegenstelling tot wat toen de gewoonte was: kinderen te beschouwen als volwassenen in klein formaat. De dichter Jan Pieter Heije volgt deze trend in zijn *Kinderliederen* (Amsterdam 1845), waarin *Zie de maan schijnt door de bomen* voorkomt. Het sinterklaasfeest werd toen anders gevierd dan nu. Er was nog geen sprake van een knecht, Spanje, een stoomboot of een strafzak. Deze dingen bestonden toen nog helemaal niet. In de dagen vóór 6 december kocht men lekkers, verrassingen en cadeautjes. 's Avonds zette men de schoen en zong hard in de schoorsteen. Sinterklaas waarde rond. Men moest berouw tonen voor de gemaakte misstappen en beloven zo iets nooit meer te doen. 5 December was strooiavond. De deur ging open en allerlei lekkers werd naar binnen gesmeten. Die nacht, van 5 op 6 december, reed Sinterklaas voorbij, al had nog nooit iemand hem gezien. Hij had natuurlijk gehoord wat je gezongen had, dat je berouw toonde en beterschap had beloofd. De geschenken vond je dan de volgende ochtend, op de tafel, bij de deur, bij de schoen. Heerlijk, wat een feest!

Het gedicht is op muziek gezet door J.J. Viotta. Voor drie zangpartijen: kinderen, ouders, vrienden; iedereen kon meerstemmig meezingen.

Plegtige intogt van Sint Nikolaas.

Daar rijdt hij de stad door,
 Op 't prachtigst gekleed;
 Zijn knecht draagt de geldkist,
 O, zie hoe hij zweet.
 Het regent er bloemen,
 Elk jubelt en juicht,
 Terwijl zich Sint Nikolaas
 Op 't vriendelijkst buigt.
 Één echter verschuilt zich,
 En tracht hem te ontvliên,
 't Is WILLEM, een domoor,
 Maar 't wordt ras gezien.

De illustratie bij de tweede strofe van Schenkman's oorspronkelijke, eerste publicatie uit 1850 met de tekst: 'Zijn knecht draagt de geldkist, O, zie hoe hij zweet'. De functie van de knecht is opmerkelijk: Thesaurier! Het dragen van de geldkist werd niet zomaar aan een slaaf opgedragen of een kind. Saracenen waren de bewoners van Palestina en de landen daar omheen. Saladin, de sultan die ook in Scotts tekst genoemd wordt, was een Saraceens heerser. Saracenen hadden aanzien. Saraceense slaven waren bedienden met een onvoorwaardelijke trouw.

In sommige gezinnen kwam op 5 december 'Sint Nikolaas' zelf langs. Hij hield dan heftige, belerende preken, maar deelde ook lekkers uit. En, nu hij er toch was, gaf hij aan het einde van zijn bezoek ook meteen de geschenken. Bij die mensen hoefde hij 's nachts niet meer langs te rijden. Het besef dat 6 december eigenlijk de feestdag van Sint-Nicolaas was, raakte op de achtergrond. (zie onder andere *De Sint-Nikolaasavond* van ds. P.A. de Génestet, 1849).

Zie ginds komt de stoomboot

Uit het boek *Sint-Nicolaasliederen*, eerste druk 1991, blijkt dat er met het lied *Zie ginds komt de stoomboot* wezenlijke veranderingen tot stand kwamen in de manier waarop men het feest vierde. Dit lied vormt de opening van *Sint Nikolaas en zijn knecht*, een boekje met zestien gedichten en bijbehorende illustraties van Jan Schenkman (Amsterdam 1850), vol

humor, een combinatie van de toen heersende traditie met de toenmalige moderne tijd.

Voor het eerst was Sint-Nicolaas zichtbaar als persoon en hij werd door een hele groep kinderen ontvangen. Het werd daarmee veeleer een aangelegenheid van de gehele burgerij en minder een individueel familiegebeuren. Ook kwam hij nu met een stoomboot, toen een modern vervoermiddel van zeilen en machineraderen. Al in de jaren veertig was er een vaste stoombootlijn Rotterdam-Londen.

Sint Nikolaas' stoomboot arriveerde in de haven van Amsterdam, maar vanwaar vertrok hij; waar kwam hij vandaan? Uit Spanje. Waarom uit Spanje? Mogelijk omdat het vijftiende-eeuwse gedicht *Het land van Cocagnien* als volgt begint: 'Ver in zee bij West-Spanje, is een land dat heet Cokanje.' Cocagne is luilekkerland (denk wederom aan De Génestet's *De Sint-Nikolaasavond*). Sint Nikolaas komt niet rechtstreeks uit luilekkerland, hoewel dat mis-

Uit Het Grote Boek

schien niet eens zo heel onlogisch zou zijn, want op veel Nederlandse afbeeldingen en plaatjes is hij te zien op een paard met een grote zak lekkers, zonder dat er sprake is van inkopen doen. Onwillekeurig is er een link te leggen met het lied *Ego sum abbas Cucaniensis* uit de *Carmina Burana* (dertiende eeuw), over de abt van Cucanje die met zijn broeders enorm drinkt. Bij Schenkman bezoekt Sint Nikolaas eerst wel degelijk de middenstand.

Zwarte knecht

Een andere historisch fantasierijke verklaring is dat Sint-Nicolaas niet uit het verre Palestina of Byzantium komt, zoals de kruisvaarders na hun kruistocht, maar uit het nabije Spanje aan het andere uiterste van de Middellandse Zee (zie het lied van de blootvoet-monnik uit het hieronder geciteerde boek van Walter Scott). Met deze verklaring zou mogelijk de oorsprong

Uit: H. von Benthem, Sint-Nicolaasliederen (2009)

Een schilderij van Leon Cogniet 'Rebecca and Brian de Bois-Guilbert' (1828, detail), nu in The Metropolitan Museum of Art, New York, laat zien hoe Rebecca, de dochter van de joodse bankier, en Brian de Bois-Guilbert, die dodelijk verliefd op haar is, wegruchten als het kasteel van Front-de-Boeuf in brand staat. 'Rebecca zat vóór een van de Saraceense bedienden op het paard. Niettegenstaande alle verwarring vanwege de strijd had Bois-Gilbert alle aandacht voor haar veiligheid'. Hier valt nog eens goed op welk een belangrijke functie die Saraceense bedienden hadden: het allerliefste wat de tempelridder (op het zwarte paard) bezat, vertrouwde hij toe aan zijn Saraceense knecht.

Menuet

Zie, ginds komt de stoom - boot uit Span - je weer aant
 Hij brengt ons Sint Ni - klaas, ik zie hem al staan.

Hoe hup - pelt zijn paard - je het dek op en neer, Hoe

waai - en de wim - pels al heen en weer.

Aanvankelijk verscheen Schenkman's boekje zonder muziek. Toch vond men al gauw een melodie die geschikt was. Het Duitse lied Im märzen die Bauer die Rösslein einspannt leende zich goed voor deze tekst. De tekst vervolgt met:

*Zijn knecht staat te lachen
 en roept ons steeds toe
 'Wie zoet is krijgt lekkers,
 wie stout is de roe!
 Och lieve Sint Nikolaas
 och, kom ook eens bij mij
 En rijd toch ons huisje
 niet stilletjes voorbij.*

van de auteur. Als deze ridder na de derde kruistocht naar Yorkshire komt, heeft hij in zijn gevolg (citaat) 'twee bedienden met donkere gezichten, witte tulbanden en oosterse kleding. Zij droegen zilveren halsbanden en zilveren ringen om hun donkere armen en benen; de een had blote onderarmen en de ander was van de knie tot zijn enkel bloot. Van zijde en vol borduurwerk was hun kleding dat getuigde van de rijkdom en het aanzien van hun meester'. Toen ene Front-de-Boeuf een Joodse bankier gevangen hield en hem wilde afpersen, 'betrad hij de kerker gevolgd door de twee Saraceense bedienden van de

van de zwarte knecht kunnen samenhangen. Namelijk, nog een aspect dat nieuw is: Sint-Nicolaas heeft een zwarte knecht. Klazologen hebben omstandig aangetoond dat zwarte bedienden in Nederland weliswaar zeldzaam, maar niet onbekend waren. Zij waren in de beste milieus al te vinden. Eveneens waren figuren die kinderen schrik konden aanjagen niet onbekend. Vooral in Duitsland wist men van boemannen, soms zwart geschminkt. Maar op de vraag waarom onze Sinterklaas nu een zwarte knecht heeft, geven zij geen antwoord. Jan Schenkman was een bovenmeester en daarvan mogen we aannemen dat hij de literatuur die in zijn tijd actueel was, gelezen had. Zeer populair was toen Walter Scotts *Ivanhoe* uit 1819. Het werd al gauw vertaald *Ivanhoe of de terugkeer der Kruisvaarders*, eerste Nederlandse uitgave in 1824, tweede in 1833, opnieuw vertaald en uitgegeven in 1850 en na het verschijnen van Schenkman's boekje nog vele malen vaker. Ook in het Duits verschenen veel uitgaven en (her)drukken. Scotts boek begint met de terugkeer in Engeland van ene Brian de Bois-Guilbert, ridder in de orde van de Tempelridders. Deze had in Jeruzalem de tempel verdedigd tegen de Saracenen in de tijd van sultan Saladin. Dit alles natuurlijk in de fantasie

*Met het verbieden
 van de zwarte
 knecht ontnem je
 Sint-Nicolaas zijn
 meest betrouwbare
 schatbewaarder*

Uit Het Grote Boek

Opmerkelijk: klazoloog F.R. Gerssen wijst in zijn boek *Sint Nicolaas en het sinterklaasfeest in de beeldende kunst en op centsprenten* (Hoogveen 2008/09) op centsprent 54 van Johannes Kannevet, boekverkoper in de Nes te Amsterdam, circa. 1840, waarop een Sinterklaas staat afgebeeld met op zijn helm een Byzantijns kruis oftewel het kruis van de tempelridders. Schenkman moest beslissen: hoe maak ik van die vage sinterklaas een concrete Sint Nikolaas?

tempelridder. Deze zwarte slaven hadden hun prachtige kleren uitgetrokken en waren nu gekleed in wambuizen en broeken van grof linnen, de mouwen opgestroopt tot boven de ellebogen'. Geïnspireerd door Scotts beschrijvingen, heeft Schenkman Sint Nikolaas een zwarte knecht gegeven. Niet in een prachtig oriëntaalse uitmonstering, maar in werkkleding, passend bij de Nederlandse zakelijkheid en bescheidenheid, tevens gelijkende op matrozenkleding uit 1850.

Eerherstel nodig

In de latere drukken van Schenkman's boekje veranderen de afbeeldingen van de knecht van Sint Nikolaas sterk. In de druk van 1870 is hij een veel jonger kereltje geworden, met

een pofbroek en een maillot, in Vlieger-editie van 1907 een heuse zwarte man met opvallend oogwit en rode lippen. In dat opzicht is een ander fragment van Scott interessant: er komen in zijn *Ivanhoe* ook Afrikaanse zwarten voor. Personen van

een totaal ander mensenras en oorsprong dan de Saracenen en met een andere functie. Aan het einde van het boek wordt Rebecca verdacht van hekserij en veroordeeld tot de dood. Naast de brandstapel 'stonden vier zwarte slaven van wie de kleur en de Afrikaanse trekken de toeschouwers, die hen stonden aan te gapen als waren zij demonen, angst inboezemden. Als zij een woord met elkaar wisselden, deden ze hun dikke lippen van elkaar en zag je hun enorme witte tanden, alsof ze grijnsden bij gedachte aan de komende gruwelijke gebeurtenis'. Deze zwarten stonden niet model voor Schenkman's knecht; in *Sint Nikolaas en zijn knecht* komen Afrikaanse slaven niet voor. Het karakter boeman of schrikaanjager heeft Schenkman's knecht nooit gehad, integendeel, hij is de meest betrouwbare bediende aan wie je je grootste schat kunt toevertrouwen. Met het verbieden van de zwarte knecht vandaag de dag ontnem je Sint-Nicolaas zijn meest betrouwbare schatbewaarder.

Pas later, na Schenkman's dood in 1863, hebben uitgever en boekjesschrijvers het beeld van de betrouwbare knecht veranderd in een grappenmaker, een lolbroek die de kinderen schrik aanjaagt. Eerherstel is nodig!

Meer vernieuwingen bij Schenkman zijn het paard (een arabier) en het gebruik van de zak. Als die zak, vol lekkers en geschenken, eenmaal leeg is, kunnen we (geintje) er de stoute kinderen in stoppen. Gelukkig roept de lezer: 'Schenk, schenk hen genade, zij doen het nooit weer'. Uiteraard vervult Sint Nikolaas de lezer zijn wens.

Congaudentes

Het derde lied is het oudste lied over Sint-Nicolaas zover bekend: *Congaudentes exultemus*. Het dateert uit de elfde eeuw en het is bekend in meer dan honderd verschillende handschriften. Het is misschien het meest authentieke, omdat het geen voorlopers kent. Het is niet op een ouder lied gebaseerd en ontstaat op het moment dat er in Bari een Sint-Nicolaas-cultus ontstaat. Een lang lied, daarom hier een klein fragment, maar wel het hoogtepunt. De tekst is in het Latijn, een vertaling geef ik u er zo precies mogelijk bij. Als u het gaat zingen, zing dan hoog en hard, als een zeeman in de storm wiens schip vergaat. Als u dan in dezelfde toonsoort verder gaat, hoort u uit uw eigen mond de geruststellende lage stem van Sint-Nicolaas: 'Hier ben ik tot uw bescherming'. Super! Ik kom luisteren. S

7a. 'O be - a - te Ni - co - la - e, nos ad por - tum ma - ris tra - he
 7b. Tra - he nos ad por - tum ma - ris, tu qui tot au - xi - li - a - ris

de mor - tis an - gus - ti - a;
 pi - e - ta - tis gra - ti - a.

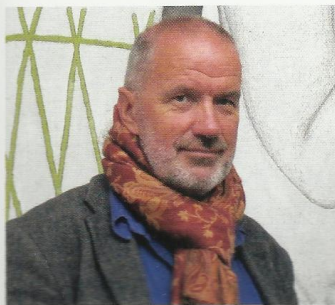
8a. Dum cla - ma - rent nec in - cas - sum, ec - ce, qui - dam di - cens; 'As - sum
 8b. Sta - tim au - ra da - tur gra - ta et tem - pes - tas fit se - da - ta,

ad ves - tra prae - si - di - a.'
 qui - e - ve - runt ma - ri - a.

- 7a 'O gelukzalige Nicolaas,
 sleep ons naar de haven van de zee
 uit de benauwenis van de dood;
- 7b Sleep ons naar de haven van de zee
 gij, die zovelen te hulp komt,
 dankzij uw vroomheid
- 8a Terwijl zij niet vruchteloos riepen,
 zei, iemand sprak: 'Hier ben ik
 tot uw bescherming.'
- 8b Terstond wordt een aangenaam briesje
 gegeven en de storm bedaard,
 de zeeën zijn rustig.

Op het schilderij van Gentile da Fabriano (ca. 1425) de uitbeelding van het lied er boven.

De auteur

Henk van Benthem (1952) is volksliedkenner, met als specialisatie het Sint-Nicolaaslied. Hij studeerde piano, schoolmuziek, muziektheorie aan het Conservatorium van Amsterdam, muziekwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam en zang aan de Schola Cantorum Basiliensis. Hij schreef de verzameling *Sint-Nicolaasliederen*.
 Benthem, H. van (2009). *Sint-Nicolaasliederen*. Oorspronkelijke teksten en melodieën. Kemper Conseil Publishing: 's-Gravenhage.
 ISBN 978 9076542 263.